

ความนำ

ญาณวิทยา คือ ทฤษฎีที่ว่าด้วยความรู้ ศึกษาถึงที่มาของความรู้ ขอบเขต และเงื่อนไขของความรู้ ญาณวิทยาหนึ่งที่สืบทอดมา เราจะรู้ความจริง (Truth) ได้หรือไม่ อย่างไร นักปรัชญาได้ใช้ความพยายามในการค้นหาคำตอบกันมาหลายยุคหลายสมัย และได้เสนอคำตอบแตกต่างกันออกไปหลายทฤษฎีด้วยกัน

แม้ว่าพุทธปรัชญา จะเน้นปัญหาทางญาณวิทยาเป็นพิเศษ แต่ก็ไม่ได้เสนอคำตอบด้วยการอ้างเหตุผลสนับสนุนให้คนคิดตามอย่างเป็นระบบเหมือนอย่างปรัชญาตะวันตก พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาแบบหนึ่ง ซึ่งมีแนวการเสนอทรรศนะคล้ายกับปรัชญาตะวันออกโดยทั่วไป คือ มุ่งเสนอปรัชญาชีวิต กล่าวคือ นักปรัชญาจะเสนอแนะวิธีปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความจริงด้วยตนเอง และนักปรัชญาเจ้าของทฤษฎีนั้น ๆ จะเป็นผู้นำในการปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างตามทฤษฎีที่ตนเสนอด้วย ดังพระพุทธวจนะตอนหนึ่งว่า

ดูกรจุนท ตถาคตเป็นผู้กล่าวอย่างใดทำอย่างนั้น เป็นผู้ทำอย่างใดกล่าวอย่างนั้น ด้วยเหตุดังนี้ ตถาคตชื่อว่า เป็นผู้กล่าวอย่างใดทำอย่างนั้น หรือเป็นผู้ทำอย่างใดกล่าวอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคตโต¹

พระพุทธองค์ทรงมุ่งสั่งสอนให้มนุษย์ทั้งหลายพบสัจธรรมด้วยตนเอง ดังนั้น พุทธปรัชญาจึงมีได้อธิบายธรรมชาติของความจริงละเอียดลึก ส่วนใหญ่จะเน้นหนักไปในด้านวิธีการปฏิบัติ เพื่อให้เข้าถึงสัจธรรมมากกว่า ทั้งนี้เพราะเชื่อว่า ถ้าคิดตาม ปฏิบัติตามอย่างที่ถูกต้องแล้ว มนุษย์ทุกคนจะสามารถบรรลุเป้าหมายที่สูงสุดได้ตามหลักการ เข้าถึงศาสนา 3 ประการ อันได้แก่

¹พ.ป. 11/82/120.

1. ปรียัติ (Theory) หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนตามทฤษฎีที่ผู้รู้เสนอ
2. ปฏิบัติ (Practice) หมายถึง การลงมือกระทำตามทฤษฎีที่ถูกต้อง
3. ปฏิเวธ (Penetration) หมายถึง ผลที่เกิดจากการที่โคลงมือปฏิบัติ อันได้แก่ การค้นพบสังัจธรรมด้วยตนเอง

ในบทนี้จะแยกกล่าวถึงทฤษฎีความรู้ ตามหัวข้อต่อไปนี้

1. ที่มาของความรู้
2. อะไรคือสิ่งที่เรารู้
3. จะสร้างความรู้ได้อย่างไร

1. ที่มาของความรู้

ในไตรภูมิพระร่วง เสนอพรรณษาว่า "อวิชา หรือความไม่รู้ เป็นธาตุเดิมของมนุษย์" มนุษย์เริ่มตนชีวิตด้วย อวิชา หรือความไม่รู้ ตั้งข้อความที่ปรากฏในเรื่องตอนหนึ่งว่า "แต่คนผู้มาอยู่ในแผ่นดินนี้ ทั้งจักรวาลอันใดอันอื่นก็ดี เมื่อแรกมาเกิดในท้องแม่ก็ดี เมื่ออยู่ในท้องแม่ก็ดี เมื่อออกจากท้องแม่ก็ดี ในกาลทั้ง 3 นั้น ยอมหลง บมิได้คำนึงรู้อันใดสักสิ่งๆ"¹

ปัญหาเรื่องที่มา หรือบ่อเกิดของความรู้นี้ มีนักปรัชญาเสนอความคิดหลาย ๆ แบบ ในที่นี้จะขอยกพรรณษาทั่ว ๆ ไปที่ Hesper² ได้รวบรวมไว้ เพื่อเป็นแนวทางในการเปรียบเทียบที่มาของความรู้ดังนี้

1. จากประสบการณ์ (Sense - Experience)
2. จากเหตุผล (Reason)
3. จากประกาศิต (Authority)
4. จากอชฌัตติกญาณ (Intuition)
5. จากวิวรณ์ (Revelation)
6. จากศรัทธา (Faith)

¹ พระญาณโธ, ไตรภูมิพระร่วง (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 76.

² Hesper John, An Introduction to Philosophical Analysis. (2nd ed. Englewood Cliff, N.J. : Prentice - Hall, 1967), pp. 122 - 141.

ที่มาของความรู้ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น อาจจะถูกจำแนกเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเด็น คือ

1. ความรู้ที่มาจากประสบการณ์ ผู้ที่มีความเชื่อ เช่นนี้จะปฏิเสธความรู้ก่อนประสบการณ์ (A Priori) ทั้งหมด เพราะเชื่อว่า ความรู้ทุกอย่างเกิดจากประสบการณ์ มันเกิดขึ้นหลังจากที่เราได้ประสบการณ์แล้วไม่ใช่มีมาแต่กำเนิด เพราะมนุษย์แต่ละคนมีความรู้ไม่เท่ากัน ดังนั้น ความรู้ทั้งหมดต้องมาจากภายนอก และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังจากมีประสบการณ์ที่เรียกว่า ความรู้ที่มาจากประสบการณ์ (A Posteriori)

2. ความรู้ที่มาจากเหตุผล ผู้ที่มีความเชื่อ เช่นนี้จะเห็นตรงข้ามกับกลุ่มแรก คือ เห็นว่าความรู้ที่แท้จริงไม่อาจใดมาจากประสบการณ์ภายนอก เพราะมันไม่ได้ให้ความมั่นใจแก่เรา บางครั้งประสบการณ์จากประสาทสัมผัสเชื่อไม่ได้ ยกตัวอย่างเช่น เราเห็นทางรถไฟบรรจบกันข้างหน้า โดยที่ความเป็นจริงไม่อาจเป็นเช่นนั้นได้เลย ดังนั้น กลุ่มนี้จึงเห็นว่า ความรู้ที่ได้มาจากภายใน หรือที่เรียกว่า A Priori เท่านั้น ที่มีความถูกต้องเป็นสากล อันเป็นลักษณะที่แท้จริงของความรู้ เช่น ความรู้ที่ได้มาจากการคิดว่า สองบวกสองเป็นสี่ หรือมุมภายในของรูปสามเหลี่ยมรวมกันเข้าเท่ากับสองมุมฉาก ความรู้เช่นนี้ไม่ต้องอาศัยประสบการณ์ หรือประสาทสัมผัส แต่เป็นความรู้ที่เกิดจากการใช้ความคิด หรือเหตุผลเท่านั้น

ในไตรภูมิพระร่วงไม่ได้เสนอทรรศนะในเรื่องนี้ให้เห็นเด่นชัด แต่ถ้าวเคราะห์ตามทรรศนะทางพุทธปรัชญา จะเห็นได้ว่ายอมรับทั้งสองประเด็นที่กล่าวมาแล้ว กล่าวคือ ถ้าจะพูดถึงการรู้ความจริงในระดับสมมุติสัจจะก็จะยอมรับความรู้ที่มาจากประสบการณ์ที่เรียกว่า A Posteriori แต่ถ้าวเคราะห์ถึงการรู้ความจริงในระดับปรมาตตสัจจะ ก็จำเป็นต้องอาศัยความรู้ก่อนประสบการณ์ (A Priori) และถ้าวเคราะห์ขั้นตอนของความรู้ตามความเชื่อจากไตรภูมิพระร่วง ก็อาจจะสรุปได้ถึง 3 ขั้นตอนด้วยกัน แต่ก่อนจะกล่าวถึงขั้นตอนเหล่านั้น ขอจำแนกถึงกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ตามหลักชั้น 5 ก่อน เพื่อให้เห็นขั้นตอนได้ชัดเจนขึ้น

กระบวนการรับรู้ของมนุษย์ อธิบายตามหลักความเชื่อในเรื่องชั้น 5 ที่ถือเป็นองค์ประกอบของมนุษย์ (อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) การรับรู้ของมนุษย์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชั้น 5 ยังรวมกันอยู่ ดังจะได้อธิบายรายละเอียดเป็นขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 รูป อันเป็นอายตนะภายในไปกระทบกับอายตนะภายนอก เรียกว่าเกิดผัสสะ ในที่นี้หมายถึง

- ตา ซึ่งเป็นอายตนะภายในไปกระทบกับรูป ที่เป็นอายตนะภายนอก
- หู ซึ่งเป็นอายตนะภายในไปกระทบกับเสียง ที่เป็นอายตนะภายนอก
- จมูก ซึ่งเป็นอายตนะภายในไปกระทบกับกลิ่น ที่เป็นอายตนะภายนอก
- ลิ้น ซึ่งเป็นอายตนะภายในไปกระทบกับรส ที่เป็นอายตนะภายนอก
- กาย ซึ่งเป็นอายตนะภายในไปกระทบกับโณภูมัพพะ ที่เป็นอายตนะภายนอก
- ใจ ซึ่งเป็นอายตนะภายในไปกระทบกับธัมมารมณ์ ที่เป็นอายตนะภายนอก

ขั้นที่ 2 วิญญาณ หรือการรับรู้ที่เกิดผัสสะระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ซึ่งวิญญาณรับรู้อารมณ์ได้ 6 ทาง คือ

จักขุวิญญาณ	รับรู้อารมณ์ทางตา	เกิดเมื่อ	ตา	กระทบ	รูป
โสตวิญญาณ	รับรู้อารมณ์ทางหู	เกิดเมื่อ	หู	กระทบ	เสียง
ฆานวิญญาณ	รับรู้อารมณ์ทางจมูก	เกิดเมื่อ	จมูก	กระทบ	กลิ่น
ชีวาหวิญญาณ	รับรู้อารมณ์ทางลิ้น	เกิดเมื่อ	ลิ้น	กระทบ	รส
กายวิญญาณ	รับรู้อารมณ์ทางกาย	เกิดเมื่อ	กาย	กระทบ	สิ่งที่มากระทบกาย
มโนวิญญาณ	รับรู้อารมณ์ทางใจ	เกิดเมื่อ	ใจ	กระทบ	อารมณ์ที่เกิดขึ้นกับใจ

ขั้นที่ 3 เวทนา หรือความรู้สึกที่เกิดเมื่อเกิดการรับรู้ทางวิญญาณ อันมีอยู่ 3 ชนิดด้วยกัน คือ

1. สุขเวทนา ความรู้สึกสุข พอใจ
2. ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ ไม่สบายใจ
3. อุเบกขาเวทนา ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์

ขั้นที่ 4 สัญญา หรือการจำได้ หมายถึง จากการที่เกิดการรับรู้ทางวิญญาณ 6 เช่น มองเห็นคน แล้วจำได้ว่าเป็นใคร หรือชิมเกลือ แล้วจำรสเค็มได้ เป็นต้น

ขั้นที่ 5 สังขาร หรือความคิดปรุงแต่งที่สืบเนื่องมาจากการรับรู้ทางวิญญาณ เป็นขั้นสุดท้ายของกระบวนการรับรู้ทั้งหมด

ขั้นตอนของความรู้ออกจากความเชื่อในไตรภูมิพระร่วง พอจะแยกประเด็นโดยสืบเนื่องมาจากกิจกรรมการเกิดขึ้นที่ 5 ได้ดังนี้

1. ความรู้ขั้นประสาทสัมผัส (Consciousness) หรือความรู้ที่เกิดขึ้นทางวิญญาณ 6 เป็นความรู้ขั้นแรกของมนุษย์ แม้ในมิติปัญหาที่ยังมีบทโคตบระหว่างพระเจ้ามีลันท์กับพระนาเสน แสดงไว้ว่า ความรู้ขั้นแรกได้รับมาทางประสาทสัมผัสก่อน โดยยืนยันว่า "อาศัยรูปกระทบตา เกิดจักขุวิญญาณ อาศัยเสียงกระทบหู เกิดโสตวิญญาณ . . ." ความรู้ที่เกิดขึ้นทางวิญญาณ 6 มีดังนี้

จักขุวิญญาณ	การรับรู้ทางตา
โสตวิญญาณ	การรับรู้ทางหู
ฆานวิญญาณ	การรับรู้ทางจมูก
ชีวหาวิญญาณ	การรับรู้ทางลิ้น
กายวิญญาณ	การรับรู้ทางกาย
มโนวิญญาณ	การรับรู้ทางใจ

2. ความรู้ขั้นจำไต่หมายรู้ (Perception) หรือสัญญา เป็นขั้นที่จิตของมนุษย์ จะเกิดการรับรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร คือ เมื่อเกิดวิญญาณในขั้นที่ 1 นั้น เราเพียงแต่เกิดการรับรู้ทางประสาทสัมผัส เหมือนที่จอห์น ล็อค ใจคำว่า Sensation เมื่อเรามีสัญญา (Perceive) กับข้อมูลทางผัสสะ (Sense Data) ความรู้ในขั้นจำไต่หมายรู้นี้ ตรงกับคำว่า Reflection ของ ล็อค ที่เกิดเมื่อมโนคติ (Idea) ถูกกระทบในมโนสำนึก

ตัวอย่างในเรื่องนี้ ก็อาจเปรียบได้กับการมองวัตถุชิ้นหนึ่ง สมมุติว่า เป็นเหรียญ 5 บาท เมื่อตากระทบกับเหรียญ 5 บาท จะเกิดจักขุวิญญาณ คือ เกิดการเห็นเหรียญนั้น ขั้นที่ 2 คือ เมื่อเห็นแล้วจำได้ว่า เป็นเหรียญอะไร เช่นนี้เป็นต้น

3. ความรู้ขั้นปัญญา (Knowledge) ถือเป็นกระบวนการทางจิต ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดของความรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งต้องแยกกล่าวเป็น 2 ระดับ คือ ปัญญาในทางโลก กับปัญญาในทางธรรม

3.1 ปัญญาในทางโลก หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับวัตถุทั้งหลาย ที่เป็นระดับสมมุติสำจะ คงจะขอยกตัวอย่างที่ 1 เนื่องมาจากความรู้ใน 2 ขั้นแรก กล่าวคือ

- ชั้นที่ 1 ชั้นประสาทสัมผัส มองเห็นวัตถุชิ้นหนึ่ง คือ เหรียญ 5 บาท
 ชั้นที่ 2 ชั้นจำไต่หมายรู้ จำได้ว่าวัตถุที่เห็นนั้น เป็นเหรียญ 5 บาท
 ชั้นที่ 3 ชั้นปัญญา รู้ว่าเหรียญ 5 บาท ที่เห็นนั้น เป็นเหรียญจริงหรือปลอม

3.2 ปัญญาในทางธรรม แยกได้อีก 2 ระดับ คือ

3.2.1 ปัญญาในขั้นเห็นความเกิดดับ คือ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในจักรวาลมีสามัญลักษณ์ะอยู่ 3 ประการ คือ

ลักษณะที่ 1 อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน สิ่งที่เป็นสังขตธรรม หรือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมตกอยู่ในกระบวนการ 3 ประการ คือ อุปาทะ (เกิดขึ้น), ฐิติ (ตั้งอยู่) และ วายะ (ดับไป) ดังข้อความในพระสูตรว่า "ภพทั้งหมดนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา"¹ และในไตรภูมิพระร่วงก็กล่าวทำนองเดียวกันนี้หลายตอน เช่น

อันว่าฝูงคนทั้งหลายในโลกนี้มีเที่ยง บมีแท้ แลแปรปรวนไปมา บุหนอนเที่ยงสังขตแลฯ
 อันว่าคนในโลกนี้มีเที่ยงเลย คนผู้มีปัญญา ควรเอาอาการดังนี้ใส่ใจ แลรำพึงถึง อนิจจัง
 สงสาร แลเรียงกระทำบุญ แลธรรมจหนัก ไทพนจากสงสารอันบมีเที่ยงแลฯ²
 อันว่าแผนดินก็ดี . . . อันว่าหาจิต แลหาชีวิตบมีใดดังนี้ก็ดี ก็ยังว่าถึงที่อันรู้วิบหาย
 บุหนอนตั้งอยู่มั่นคงตรงเที่ยงใดเลย อยววาแกฝูงสัตว์อันมีจิต แลว่าจะตั้งอยู่มั่นคงตรงเที่ยง
 ไตเลยแล³

ลักษณะที่ 2 ทุกขตา หมายถึง ความทนอยู่ไม่ได้นาน มีความหมายใกล้เคียงกับอนิจจตาอยู่มาก จนเกือบจะหมายความอย่างเดียวกัน และมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน คือ สิ่งทั้งหลายทนอยู่ในภวะนั้น ๆ ไม่ได้นาน (ทุกข์) มันจึงต้องเปลี่ยนแปลงไป (อนิจจัง) หรือการที่สิ่งทั้งหลายต้องเปลี่ยนแปลงไป (อนิจจัง) ก็เพราะมันทนอยู่ในภวะนั้น ๆ ไม่ได้นาน (ทุกข์)

¹ ชุท. ฉ. 17/84/106.

² พระญาณลิไท, ไตรภูมิพระร่วง (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

ลักษณะที่ 3 อนัตตตาหรือความไม่มีตัวตน กล่าวคือ สังขตธรรมทั้งหลาย
เกิดขึ้น โดยอาศัยปัจจัยสืบต่อกันไป ไม่มีสิ่งใดที่มีอยู่ได้ด้วยตนเอง นั่นคือ ปฏิเสธเรื่องตัวตนที่
แท้จริง

ปัญญาในขั้นเห็นความแตกดับ หรือเห็นไตรลักษณ์ 3 ประการดังกล่าวมานี้ ถือเป็น
ความรู้ หรือปัญญาในขั้นต่ำเท่านั้น เป็นความรู้ที่เกิดจากการมีประสบการณ์ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง
แล้วนำมาไตรตรอง และพิจารณาด้วยปัญญาจึงจะเห็นความจริงดังกล่าว แต่ปัญญา หรือญาณในขั้น
สูงนั้น จะใช้วิธีคิดพิจารณา ไตรตรองอย่างเดียว ไม่อาจจะทำให้บรรลุถึงจรรยสูงที่สุดได้ ต้อง
อาศัยปัญญาในขั้น เห็นสังขธรรม

3.2.2 ปัญญาในขั้นเห็นสังขธรรม อันได้แก่ อริยสัจ 4 ประการ ประกอบด้วย
ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค ซึ่งจำเป็นต้องอาศัย จินตยปัญญา (ความรู้ที่เกิดจากการคิด),
สุตมยปัญญา (ความรู้ที่เกิดจากการฟัง) และภาวนามยปัญญา (ความรู้ที่เกิดจากการอบรมภาวนา)
ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "อันว่าโลกุตตรสัพพต ฐุทุกขสัจ สมุทัยสัจ กระทำให้โรธสัจเห็นแท้
ยมกตถา ทำให้มีพยานเห็นแท้ จึงลุเกณฑ์ทางอรหัตตผลด้วยสามารถภาวนามรรคสัจ . . ."¹

จะเห็นได้ว่า การคิด หรือการหาความรู้เกี่ยวกับอริยสัจ หรือความจริงอันประเสริฐ
นั้น ไม่อาจทำให้เกิดปัญญาขั้นเห็นสังขธรรมได้ ต้องอาศัยการปฏิบัติ หรือที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา
ด้วยเป็นสำคัญ

ปัญญาหรือความรู้ที่จะนำมาทุ่มเทไปสู่ความหลุดพ้นตามแนวพุทธปรัชญา ได้แก่ วิปัสสนา
ญาณ ซึ่งเป็นปัญญา หรือความรู้ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันเป็นทางที่ถูกก่องที่จะนำ
ไปสู่ความหลุดพ้น ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ดังจะได้กล่าวอย่างละเอียดต่อไป

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 323.

ถ้าจะกล่าวโดยสรุปในตอนนี้ จะเห็นว่า ที่มาหรือบ่อเกิดของความรูตามความเชื่อใน ไตรภูมิพระร่วง แบ่งได้เป็น 3 ชั้นตอน คือ

1. ความรูชั้นประสาทสัมผัส เป็นความรูชั้นพื้นฐานของมนุษย์
2. ความรูชั้นจำไต่หมายรู เป็นความรูที่สืบเนื่องมาจากชั้นที่ 1
3. ความรูชั้นปัญญา มี 2 ระดับ คือ ปัญญาในทางโลก อันหมายถึง ความรูเกี่ยวกับวัตถุต่าง ๆ ในระดับสมมุติสัจจะ กับปัญญาในทางธรรม อันหมายถึง ความรูเกี่ยวกับปรมัตตสัจจะ

จากความรู้ที่เกิดขึ้นได้ 3 ทางเช่นนี้ ทำให้ไม่อาจสรุปลงความเห็นเกี่ยวกับธรรมชาติของความรู้ไปในแนวหนึ่งแนวใดได้ เพราะถ้าจะมองในแง่สมมุติสัจจะความรู้ของมนุษย์จะเป็นความรู้ที่มาจากประสบการณ์ (A Posteriori) แต่ถ้ามองในแง่ปรมัตตสัจจะ จะพบว่าความรู้ดังกล่าวนี้เป็นความรู้ก่อนประสบการณ์ (A Priori) ตัวอย่างความรู้ประเภทนี้ได้แก่ ความรูที่ได้จากวิปัสสนาญาณ ที่ถือว่าเป็น อัจฉลตัญญา (Intuition) คือ มีลักษณะแบบหยั่งรูด้วยตนเอง เป็นความรูชนิดที่เรียกว่า รูแจ้งเห็นจริง โดยไม่ต้องอาศัยเหตุผล หรือการพิสูจน์ใด ๆ

2. อะไรคือสิ่งที่เรารู

แสง จันทรงาม สรุปว่า ความจริงโดยทั่ว ๆ ไป มีอยู่ด้วยกัน 4 ประการ¹ คือ

1. สมมุติสัจจะ (Conventional Truth) หมายถึง ความจริงที่มนุษย์สมมุติขึ้น เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันร่วมกัน เช่น เราสมมุติและยอมรับกันว่า น้ำเป็นสิ่งที่ดื่มได้ มีลักษณะเป็นของเหลว เป็นต้น

2. สภาวะสัจจะ (Empirical Truth) หรือความจริงโดยสภาวะ คือ ความจริงที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า จนสามารถรู้ความจริงระดับลึกลงไป เช่น คำว่า น้ำ เป็นความจริงขึ้นสมมุติ สารประกอบที่ประกอบด้วยไฮโดรเจน 2 ปริมาณ รวมกับออกซิเจน 1 ปริมาณ นั้น เป็นความจริงขึ้นสภาวะ

¹แสง จันทรงาม, พุทธศาสนวิทยา (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2512), หน้า 217.

3. **อันติมสัจจะ (Ultimate Truth)** คือ ความจริงขั้นสุดท้าย ซึ่งเป็นความจริงที่ได้จากการวิเคราะห์วิจัยจนถึงที่สุดแล้ว เช่น ความจริงเกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับความดี ความชั่ว เป็นต้น

ความจริงทั้ง 3 ประการนี้ ท่านว่า แม้จะทำให้คนฉลาดขึ้น สามารถปรับปรุงชีวิต และโลกให้ดีขึ้น แต่ก็ไม่ใช่ไปเพื่อความดับทุกข์ อันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ความรู้ประเภทที่ 4 นี้ จะกล่าวต่อไปต่างหากที่ถือว่าเป็นความรู้ เพื่อความดับทุกข์อย่างแท้จริง

4. **อริยสัจจะ (The Four Noble Truths)** หมายถึง ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งความรู้ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นความรู้ในชั้นปญญา แต่พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มีความเข้าใจผิด ก็คือว่าอริยสัจจะเป็นสัจจะขั้นสูงสุด เป็นความจริงของพระอริยเจ้า คิดว่าคนธรรมดาจะไม่มีโอกาสที่จะรู้ได้ จึงทำให้พากันละเลยแก่นของคำสอนเรื่องนี้เสีย

ความรู้ในประการที่ 1 - 3 นั้น ถือว่าเป็นความรู้ในระดับธรรมดาสามัญ ซึ่งไม่ใช่แก่นของคำสอนในพุทธปรัชญา ดังนั้น จึงจะไม่กล่าวให้ละเอียดไปกว่านี้ จะขอเน้นเฉพาะความรู้เกี่ยวกับความจริงอันประเสริฐโดยเฉพาะ ดังต่อไปนี้

1. ทุกข์สัจจะ (Suffering)

คำว่าทุกข์ในที่นี้ หมายถึง ความลำบาก, ความยุ่งยาก, ความเจ็บปวด, ความทรมาน ความทุกข์เป็นความจริงประการแรกที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ และได้แสดงประเภทของความทุกข์ไว้ 10 ประการ ดังนี้

1.1 **นิพพิททุกข์** ได้แก่ ความไม่สบายไม่สบายใจ อันเกิดขึ้นจากความต้องการทางร่างกาย เช่น ร้อนไป หนาวไป หิว กระหาย ปวดเมื่อยตามเนื้อตัว เป็นต้น

1.2 **พยาธิทุกข์** ได้แก่ ความเจ็บปวดทรมานอันเนื่องมาจากโรคภัยไข้เจ็บ เช่น เกิดจากบาดแผล หรือเชื้อโรคที่อาศัยอยู่ในร่างกายมนุษย์

1.3 **สภาวะทุกข์** ได้แก่ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ อันเกิดแต่ขรามรณะ ซึ่งไม่มีใครอยากประสบ

1.4 ปกิณกะทุกข์ หมายถึง ความเศร้าโศกเสียใจ เมื่อพลัดพรากจากสิ่งที่รัก และประสบกับสิ่งที่ไม่รัก

1.5 สันตปาทุกข์ หมายถึง ความเดือดร้อนกระวนกระวายใจ อันเนื่องมาจาก ถูกไฟกิเลส อันไคแก่ โลก โภจร หลง มาแผดเผาให้ใจร้อนรม

1.6 วิปากทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ทรมาน ความเดือดร้อนใจ ความหวาด-สะอุ้ง ความละอายใจจากผลของความชั่วที่ได้เคยทำไว้ในอดีต

1.7 อาชีวทุกข์ หมายถึง ความเดือดร้อน เห็นคเห็น้อย ความวิตก กังวล ที่เกิดจากการทำมาหาเลี้ยงชีพ

1.8 สหัตถทุกข์ หมายถึง ความลำบาก ความวิตกกังวลที่มาพร้อมกับ ลาก ยศ สรร เสรีอู สุษ ยิงมาก ลาก ยศ สรร เสรีอู และโลกียสุขมากเท่าใด ก็ยิ่งมีความทุกข์ในการ-บริหารรักษามากเท่านั้น

1.9 วิวาหมลทุกข หมายถึง ความเดือดร้อน และภัยพิบัติที่เกิดจากการทะเลาะวิวาทกับคนอื่น ๆ ในสังคมที่ตนอยู่นั้น

1.10 ชันธทุกข์ ไคแก่ ความทุกข์ทรมาน ความระกำลำบาก ในการบริหารรักษา ชันธ 5 อันประกอบขึ้นเป็นตัวตนของมนุษย์ทุกคน

จะเห็นได้ว่า ชีวิต คือ กระบวนการแห่งทุกข์ หรือปัญหา และชีวิตเป็นกระบวนการแก้ทุกข์ หรือปัญหาอันไม่รู้จบสิ้น ถือเป็นสังขารธรรม และเป็นสาระค้แห่งชีวิตมนุษย์ ดังคำกล่าวในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า "ความจริงทุกข์เท่านั้นยอมเกิดทุกข์ยอมตั้งอยู่ และเสื่อมสิ้นไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับๆ"¹

2. สมุทัยสังขะ (The Cause of Suffering)

สมุทัย แปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่า "ตัณหา หรือความ-อยาก เป็นเหตุอันแท้จริงของความทุกข์ ตัณหา มี 3 อย่าง คือ

¹สัง. ส. 15/554/190.

2.1 กามตัณหา (Desire for sensual pleasure) หมายถึง ความอยากได้ใคร่มีในกาม คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส อัมมารมย์ ที่น่าใคร่ น่าชอบใจ เช่น อยากได้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขต่าง ๆ ความอยากได้ อยากมี หรือความไม่รู้จักพอนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์พบกับความทุกข์

2.2 ภวตัณหา (Desire for existence) หมายถึง ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น อยากเป็นเศรษฐี อยากเป็นรัฐมนตรี อยากเป็นคนรูปสวย เป็นต้น ซึ่งบางทีเป็นความอยากที่ติดมากับกามตัณหา เช่น อยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เมื่อได้มาแล้วก็อยากให้อสิ่งนั้นอยู่กับตน เป็นของตนตลอดไป ซึ่งความจริงแล้วมันเป็นไปไม่ได้ตามหลักไตรลักษณ์ ดังที่โคกกล่าวมาแล้วในข้างต้น ดังนั้น ภวตัณหา จึงก่อให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์ได้มาก

2.3 วิภวตัณหา (Desire for extinction) หมายถึง ความอยากที่จะให้พ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ หรืออยากให้สภาวะที่ประสบอยู่นั้น ๆ ไป เช่น เวลาที่เราปวดศีรษะ มันรู้สึกทรมาน เราก็อยากให้ความปวดนั้นพ้นจากเราไป ความอยากชนิดนี้ มีความรุนแรงมาก เพราะถ้าเราอยากพ้นจากสภาพอะไรบางอย่าง แต่มันไม่สามารถทำได้จริงๆ อาจทำให้เราทำลายสิ่งนั้นด้วยวิธีรุนแรง ซึ่งอาจก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นได้อีกมากมาย

เมื่อทราบวาทตัณหา เป็นต้นเหตุที่แท้จริงของความทุกข์ หรือปัญหาของมนุษย์ พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้มนุษย์ละตัณหา ดังนี้

อัมมคฺคณฺฐุเห็นชฺชัณฺเฑญฺจก กฺลาว่าคือ ภพ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้อยู่ย่อมละภวตัณหาได้ ทั้งไม่เพิกเฉยวิภวตัณหา ความดับด้วยอริยมรรคเป็นเครื่องสำรอกไม่มีส่วนเหลือ เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลายโดยประการที่บัง เป็นนิพพาน ภพใหม่ย่อมไม่มี แก่ภิกษุผู้นั้น ผู้ดับแล้วเพราะไม่ถือมั่น ภิกษุผู้นั้นครอบงำมาร ชนะสังคราม สว่างภพใดหมด เป็นผู้คงที่ละนิแล¹

¹ ยุต. อ. 17/84/106.

3. นิโรธสัจจะ (The Extinction of Suffering) ความจริง คือ ความดับทุกข์ คำสอนในเรื่องนี้เป็นการให้ความหวังแก่มนุษย์ว่า ความทุกข์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์นั้น เป็นสิ่งที่สามารถดับได้ การดับทุกข์ที่ถูกต้องต้องดับที่เหตุที่ทำให้เกิด ดังโศลกกล่าวมาแล้วว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์นั้น คือ ตัณหา ดังนั้น การดับทุกข์ต้องดับที่ตัณหา ซึ่งเป็นไปได้ไม่-
งายนัก

ตัณหา เป็นพฤติกรรมของจิต ซึ่งดับได้ยาก หรือง่ายตามลักษณะประเภทของบุคคล ซึ่งมีอยู่หลายระดับ ดังนั้น การดับตัณหาจึงต้องค่อย ๆ ทำไปตามลำดับขั้น

ในที่นี้จะขอจำแนกประเภทของบุคคลตามปริมาณของตัณหา จากมากไปหาน้อย จนกระทั่งไม่มีตัณหาเลย ดังนี้¹

1. อัมภพาลชน คนชั่วอย่างมีคมิต หมายถึง คนที่เกิดกิเลสชนิดใดขึ้นมาแล้ว ไม่มีสติสัมปชัญญะที่จะระงับยับยั้ง ปล่อยให้กิเลสนั้น ๆ แสดงตัวออกมาอย่างเต็มที่ เช่น เมื่อเกิดกามตัณหาขึ้นมาแล้ว ก็ปล่อยให้กลายเป็น โลภะ อภิชฌา วจีทุจริต กายทุจริต โดยลำดับ หรือถ้าเกิดปฏิมะสน์ก็ปล่อยให้เป็น โทสะ พยาบาท วจีทุจริต กายทุจริต โดยลำดับ คนประเภทนี้จึงเป็นคนชั่วช้าเลวทรามอย่างยิ่งในสายตาของคนอื่น

2. พาลชน หมายถึง คนที่มีกิเลสตัณหารุนแรง เช่นเดียวกับอัมภพาลชน แต่พาลชนยังมีสติระงับยับยั้งได้เป็นครั้งเป็นคราว เช่น เมื่อเกิดปฏิมะสน์ก็ปล่อยให้เกิดโทสะ และพยาบาท บางคราวก็ออกมาทางวจีทุจริต และกายทุจริต แต่บางครั้งก็ระงับไว้ได้บ้าง

3. ปถุชน หมายถึง คนที่มีกิเลสหนา (ถ้าเทียบกับพระอรหันต์) คนประเภทนี้มีกิเลสตัณหาครบทุกอย่าง แต่บางครั้งก็ระงับไว้ได้ บางครั้งก็ระงับไว้ไม่ได้ ทำให้เกิดการกระทำ ความชั่วทางกาย วาจา และใจได้

4. กัลยาณปถุชน หมายถึง ผู้ที่ยังมีกิเลสครบทุกอย่าง แต่สามารถระงับไว้ได้มากกว่าที่จะแสดงออก คนประเภทนี้จึงมีความดีมากกว่าความชั่ว มีโอกาสที่จะมีความสงบสุขทางใจมากขึ้น

¹ แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนาวិทยา (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2512),

5. กลียาณชน หมายถึง คนที่ คือ ยังมีกิเลสอยู่ในใจ แต่ก็สามารถระงับไว้ได้เด็ดขาด แม้จะยังมี โสภะ โทสะ โมหะ แต่ก็ไม่ปล่อยให้เกิดกรรมชั่วทางกาย วาจา และใจ

6. พระโสดาบัน หมายถึง บุคคลที่สามารถกำจัดกิเลสบางอย่างได้เด็ดขาดแล้ว คำว่า โสดาบัน มาจากคำว่า โสตะ (กระแส) + อาบันนะ (ถึงแล้ว) หมายถึง ผู้ถึงกระแสแห่งนิพพาน

บุคคลจะบรรลุความเป็นโสดาบัน เมื่อเกิดอัมมจักขุ คือ ดวงตาเห็นธรรมขึ้นในใจ อัมมจักขุนั้น คือ ปัญญา หรือญาณ หรือวิชาที่ทำให้เห็นความจริงบางอย่างของชีวิต และทำให้ละกิเลส หรือสังโยชน์บางประการได้อย่างเด็ดขาด สังโยชน์ที่พระโสดาบันละได้มี 3 ประการ คือ

- สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่า กายนี้เป็นตัวตนของตน
- วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเล
- สีสัพพปรามาส ความเชื่อมงายในศีล และพรต

พระโสดาบันมีอยู่ 3 ประเภท โดยจัดตามระยะเวลาที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดดังนี้¹

6.1 เอกภีชีโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้จะมีปฏิสนธิต่อไปอีกเพียงชาติเดียว เท่านั้นก็จะมีโอกาสได้บรรลุอรหัตผลญาณ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์อริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา

เอกภีชีโสดาบันนี้ ในอดีตชาติได้เคยสร้างบารมีทางปัญญามาก เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ด้วยว่าได้เคยเจริญวิปัสสนามาก แต่เจริญสมถกรรมฐานมาน้อย เมื่อมีโอกาสเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นวิมุตติธรรมในชาตินี้ ก็สามารถที่จะบรรลุพระอริยมรรค พระอริยผลเห็นแจ้งแทงตลอดธรรมวิเศษได้อย่างรวดเร็ว

6.2 โกลังโกละโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันผู้จะมีปฏิสนธิอีกตั้งแต่ 2 ชาติขึ้นไป แต่ไม่เกิน 6 ชาติ ทั้งนี้ยอมเป็นการเกิดในกามสุคติภูมิ คือ เกิดเป็นมนุษย์ และเทวดาในมนุษย์โลก หรือเทวโลกเท่านั้น แล้วก็มีโอกาสได้บรรลุอรหัตผลญาณ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา

¹ พระศรีวิสุทธิโสภณ, วิมุตติรัตนมาลี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรบัณฑิต, 2517),

พระโกลังโกละโสคาบั้น ในอดีตชาติเคยสร้างบารมีมาทางปัญญา และสมาธิเท่า นั้น เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์ปานกลาง ด้วยวาเคยเจริญวิปัสสนากรรมฐาน และสมถกรรมฐานมาเท่า ๆ กัน เมื่อมีโอกาสเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อบรรลุผลอันเป็นวิมุตติธรรมในชาตินี้ ก็มีจิตมุ่ง มั่นต่อ พระอริยมรรค พระอริยผลเบื้องบนแทบพอประมาณ มีวิปัสสนาญาณที่มีพลังไม่แรงไม่อ่อน ครั้นอินทรีย์ใดส่วนสมดุลกัน เป็นอันดีก็สามารถที่จะบรรลุพระอริยมรรค พระอริยผลเห็นแจ้งแห่ง ตลอดธรรมวิเศษได้โดยไม่วุ่นไม่ช้า

6.3 สัตตักขัตตุปรมโสคาบั้น หมายถึง พระโสคาบั้นผู้จะมีปฏิสนธิต่อไปอีกไม่เกิน 7 ชาติ แล้วก็จะมีโอกาสได้บรรลุอรหัตผลญาณได้สำเร็จเป็นพระอรหันตอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระ พุทธศาสนา เช่นเดียวกัน

พระโสคาบั้นอริยบุคคลประเภทนี้ เข้ามามีวาสนาบารมีหย่อนกว่าพระโสคาบั้นทุก ประเภท และถือว่าเป็นประเภทสุดท้ายของพระโสคาบั้น พระสัตตักขัตตุปรมโสคาบั้น ในอดีตชาติ เคยสร้างบารมีมาทางสมาธิ แต่มีปัญญาน้อย คือ เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์อ่อน ด้วยวาเคยเจริญ วิปัสสนากรรมฐานมาน้อย แต่ได้เคยเจริญสมถกรรมฐาน เมื่อมีโอกาสเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อบรรลุผลนิพพาน อันเป็นวิมุตติธรรมในชาตินี้ก็มีจิตมุ่งมั่นต่อพระอริยมรรค พระอริยผล เบื้องบนน้อยมาก อุตสาหะเจริญวิปัสสนากรรมฐานด้วยกำลังอย่างวช้น เมื่อเกิดวิปัสสนาญาณก็จะ มีพลังอ่อน สามารถที่จะบรรลุพระอริยมรรค พระอริยผลเห็นแจ้งแห่งตลอดธรรมวิเศษได้อย่างเชื่องช้ากว่าพระโสคาบั้นประเภทอื่น

นอกจากพระโสคาบั้นอริยบุคคลทั้ง 3 ประเภทดังกล่าวมาแล้ว ยังมีพระโสคาบั้น อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นประเภทพิเศษไม่รวมใน 3 ประเภทดังกล่าว พระโสคาบั้นประเภทพิเศษ นี้ มีชื่อเรียกว่า พระวัฏฏาภริติโสคาบั้น คือ พระโสคาบั้นผู้มีอหังการใจยินดีในวัฏฏะ และด้วย เหตุนี้เอง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีไคทรงเทศนาปริมาณการสิ้นสุดแห่งภพชาติแต่อย่างใด คงเทศนาไว้แต่เพียงว่า เมื่อท่านได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลแล้ว ก็จะไปถือปฏิสนธิใน สุตถาวาสพรหมโลก แล้วจะข้ามขั้นเข้าสู่ปรินิพพาน ณ สุตถาวาสพรหมโลกนั่นเอง

พระวัฏฏาภริติโสคาบั้นอริยบุคคล เท่าที่ปรากฏตามหลักฐานในคัมภีร์ ปรมัตถ์ที่ป็น มีอยู่ด้วยกัน 7 ท่านเท่านั้น ดังมีนามต่อไปนี้

1. อนาคตโยกเทพบุตรโสคานัน
2. วิสาขเทพนารีโสคานัน
3. จุฬรตเทพบุตรโสคานัน
4. มหารตเทพบุตรโสคานัน
5. อเนกวรรณเทพบุตรโสคานัน
6. นาคหัตตะเทพบุตรโสคานัน
7. สักกเทวาริราชเทพบุตรโสคานัน

7. พระสกทาคามีอริยบุคคล หมายถึง พระอริยบุคคลผู้บรรลุพระสกทาคามีผลญาณ พระสกทาคามี เป็นผู้สามารถละสังโยชน์ 3 ประการได้เช่นเดียวกับพระโสคานัน แต่มีพิเศษเพิ่มขึ้นไปอีก คือ สามารถบรรเทาโทษ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงได้

พระสกทาคามี เป็นผู้ที่มีวาสนาบารมีที่เคยอดรมสังสมไว้แต่ปางบรรพ์ เมื่อได้บรรลุพระโสคานันตัดกิเลสแล้ว ก็ได้จำเริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไป จนกระทั่งได้บรรลุสกทาคามีผลญาณสำเร็จ เป็นพระสกทาคามีอริยบุคคล พระสกทาคามีนี้ นอกจากจะมีกิเลสเบาบางกว่าพระโสคานันแล้ว ยังมีคุณวิเศษสูงขึ้น คือ สามารถที่จะเข้าสกทาคามีผลสมาบัติอันเป็นการ เสวยอารมณ์พระนิพพานในปัจจุบันชาติได้ตามจิตปรารถนาอีกด้วย แต่ที่นับว่าวิเศษสุดยอดก็คือว่า ท่านมีทุกข์ในวัฏฏะน้อยมาก กล่าวคือ ท่านจะกลับมาเกิดอีกเพียงชาติเดียวเท่านั้น ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นการตัดความทุกข์อันจะเกิดจากการเวียนว่ายในสังสารวัฏได้เร็วที่สุด ส่วนการที่ท่านจะไปอุบัติเกิดภูมิใด ย่อมเป็นไปตามประเภทแห่งพระสกทาคามีอริยบุคคล ดังนี้

7.1 พระสกทาคามีอริยบุคคลบางจำพวก บรรลุพระสกทาคามีผลญาณในมนุษยภูมิ นี้ แล้วจุติไปอุบัติเกิดในสวรรค์ภูมิ แล้วกลับมาเกิดในมนุษยภูมินี้อีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงได้บรรลุอรหัตผล ด้วยขั้นเข้าสู่พระนิพพานในมนุษย์โลกนี้เอง

7.2 พระสกทาคามีอริยบุคคลบางจำพวก บรรลุพระสกทาคามีผลญาณ ในมนุษยภูมินี้แล้ว ไม่ละความพยายาม อุตสาห์จำเริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไป จนกระทั่งได้บรรลุพระอรหัตผล ด้วยขั้นเข้าสู่พระนิพพานในมนุษย์โลกนี้เอง

7.3 พระสกทาคามีอริยบุคคลบางจำพวก บรรลุพระสกทาคามีผลญาณในมनुสสุภภูมิแล้ว จุตินทรีย์เกิดในสวรรค์ภูมิ แล้วได้บรรลุพระอรหัตผลคัมภีร์เข้าสู่ปรินิพพานที่สวรรค์ภูมินั่นเอง

7.4 พระสกทาคามีอริยบุคคลบางจำพวก บรรลุพระสกทาคามีผลญาณ ณ สวรรค์ภูมิ แล้วจุตินทรีย์เกิดเป็นมนุษย์ในโลกเรานี้ อุตสาหะจำเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไป จนกระทั่งได้บรรลุอรหัตผลญาณ สำเร็จเป็นพระอรหันตอริยบุคคล และคัมภีร์เข้าสู่ปรินิพพานในมนุษย์โลกนี้เอง

8. พระอนาคามีอริยบุคคล ตามศัพท์แปลว่า "ผู้ไม่กลับมา" หมายความว่า จะไม่กลับมาคือปฏิสนธิในภพาวจรภูมิอีกต่อไป ในคัมภีร์สำเร็จทางจิต พระอนาคามีสูงกว่าพระโสดาบัน และพระสกทาคามี ตรงที่สามารถละสังขโยชน์ได้เพิ่มอีก 2 ประการ คือ กามราคะ (ความยินดีพอใจในกาม) และละพยาบาท (ความขัดเคืองใจเมื่อประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดี)

เนื่องจากพระอนาคามีสามารถละกามราคะได้เด็ดขาด ไม่มีความยินดีในสิ่งที่น่าใคร่ น่าชอบใจ ดังนั้น ท่านจึงไม่มีครอบครั ถ้าไม่ออกบวชก็ต้องเป็นอนาคาริก เมื่อพระอนาคามีจุตินทรีย์จากภพนี้ไปแล้ว จะไม่เกิดในภพอีก เพราะหมดความยินดีในกามแล้ว บางท่านอาจบรรลุอรหัตผล และปรินิพพานในโลกนี้ก็ได้ และบางท่านอาจจะไปเกิดในสุทธาวาสพรหมภูมิ¹ ซึ่งการที่ท่านจะเป็นไปในภพใดนั้น ย่อมเป็นไปตามหลักเกณฑ์ ดังนี้

8.1 พระอนาคามีอริยบุคคล ที่มีสังขัตติยวิริยคุณมากกว่าอินทรีย์อื่น ๆ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ครั้นถึงแก่อุปายมจะไปที่อุปปฏิสนธิเป็นพระพรหมอนาคามี สถิตอยู่ ณ อวิหาสุทธาวาสพรหมภูมิ

8.2 พระอนาคามีอริยบุคคลที่มีวิริยคุณมากกว่าอินทรีย์อื่น ๆ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ครั้นถึงแก่อุปายมจะไปอุปปฏิสนธิเป็นพระพรหมอนาคามี ณ อตปปาสุทธาวาสพรหมภูมิ

¹สุทธาวาสพรหมภูมิ เป็นที่สถิตอยู่ของพระอนาคามี และพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์เท่านั้น เหตุนี้ภูมินี้จึงได้ชื่อว่า สุทธาวาสพรหมภูมิ ซึ่งบุคคลอื่น ๆ จะไม่ไปอุปบัติเกิดในภูมิดังกล่าวนี้เลย

8.3 พระอนาคามีอริยบุคคลที่มีสติในทรีย์ แยกต่างจากอินทรีย์อื่น ๆ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ครั้นถึงแก่ชีวิตยอมจุติไปถือปฏิสนธิเป็นพระพรหมอนาคามี ณ สุทัสสีสุทธาวาสพรหมภูมิ

8.4 พระอนาคามีอริยบุคคลที่มีสมาธิในทรีย์ แยกต่างจากอินทรีย์อื่น ๆ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ครั้นถึงแก่ชีวิตยอมจุติไปถือปฏิสนธิเป็นพระพรหมอนาคามี ณ สุทัสสีสุทธาวาสพรหมภูมิ

8.5 พระอนาคามีอริยบุคคลที่มีปัญญาในทรีย์ แยกต่างจากอินทรีย์อื่น ๆ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ครั้นถึงแก่ชีวิตยอมจุติไปถือปฏิสนธิเป็นพระพรหมอนาคามี ณ อภิญญาสุทธาวาสพรหมภูมิ

9. พระอรหันต์อริยบุคคล หมายถึง ผู้บรรลุพระอรหัตผลญาณ เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นผู้ที่สามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ประการ ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว และละสังโยชน์เบื้องสูงอีก 5 ประการ คือ รูปราคะ (ความยินดีพอใจในรูปภพ), อรูปราคะ (ความยินดีพอใจในอรูปภพ), มานะ (ความถือตัวแบบต่าง ๆ), อุทธัจจะ (ความฟุ้งสร้านแห่งจิต), อวิชชา (ความไม่รู้)

พระอรหันต์ คือ พุทธ หรือผู้ที่รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ที่พ้นจากอวิชชา และโมหะ หมกคล้ำกิเลส และทุกข์ทั้งมวล สามารถที่จะอธิษฐานเข้าอรหัตผลสมาบัติอันเป็นการ เสวยอารมณ์พระนิพพานในปัจจุบันชาติตามกาลเวลาที่ปรารถนาได้อีกด้วย และที่นับว่าวิเศษที่สุด ก็คือ ท่านจะไม่ต้องเวียนวายเป็นทุกข์เกิดอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไป มีแต่จะดับขันธเข้าสู่นิพพานอย่างเดียว

ประเภทของพระอรหันต์ มีดังนี้

9.1 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอรหันต์ เป็นพระอรหันต์ที่ยิ่งใหญ่กว่าบรรดาพระอรหันต์ทุกประเภท เพราะเป็นผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วยตนเอง โดยไม่มีผู้ใดเป็นศาสดา และเมื่อใดสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังบำเพ็ญพุทธกิจสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายในไตรภูมิให้ไพบรรลุวิมุตติธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ตามท่านไปด้วย

9.2 พระปัจเจกพุทธเจ้าอรหันต์ เป็นพระอรหันต์ที่ทรงคุณวิเศษยิ่งใหญ่เป็นรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านเป็นผู้ตรัสรู้ธรรมวิเศษสำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วยตนเอง โดยไม่มี-

ผู้ใดเป็นศาสดาเช่นเดียวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่สามารถที่จะเทศนาสั่งสอนให้ผู้อื่นได้บรรลุวิมุตติธรรม สำเร็จเป็นพระอรหันต์ตามท่านใดแม้แต่ผู้เดียว

9.3 พระสาวกอรหันต์ หมายถึง ผู้ที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการจำเริญวิปัสสนากรรมฐานตามคำสั่งสอนของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดา เมื่อได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วก็อาจบำเพ็ญศาสนกิจ เทศนาสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายให้บรรลุวิมุตติธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้

พระอรหันต์นั้น มีสภาพทางกายเป็นปกติ มีการดำเนินชีวิตทางกายเหมือนบุคคลทั่วไป ก็ยังมีการกระทำ การพูด และการคิด แต่การกระทำ การพูด หรือการคิดนั้น ไม่จัดเป็นกรรมที่จะก่อให้เกิดผลอีกต่อไป เพราะการกระทำของพระอรหันต์นั้นขาดองค์ประกอบที่สำคัญ คือ กิเลส เมื่อไม่มีกิเลสเป็นแรงกระตุ้น การกระทำนั้น ๆ ก็เป็นแต่เพียงกิริยา หรืออาการเท่านั้น ส่วนสภาพทางจิตนั้น พระอรหันต์มีแต่ความสะอาด สงบ มั่นคง มีหัวน้ใจตลอดกาล ไม่ว่าจะอยู่ในสิ่งแวดล้อมอย่างไรก็ตาม เพราะท่านดับแล้วซึ่งความพอใจ ความยินดี ละ-
ตัดหาอุปาทานได้ทั้งหมด

จากการแบ่งประเภทของบุคคลตามปริมาณของตัณหา ที่กล่าวมาแล้วนี้บุคคลที่ประเสริฐสุดคือ พระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวงจึงเห็นได้ว่า หัวใจ หรือแก่นของคำสอนของพุทธศาสนานั้นอยู่ที่การมุ่งดับทุกข์ หรือการบรรลุความเป็นอรหันต์

การดับทุกข์นั้นต้องดับที่เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดแต่เหตุ เมื่อเหตุดับทุกสิ่งก็ดับ" พระองค์ทรงพบว่า ตัณหา เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทำให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ดังนั้น เมื่อจะดับทุกข์จึงต้องดับที่ตัณหาตนเอง เป็นอันว่า ขณะนี้เราได้คำตอบแล้วว่า นิโรธ หรือความดับทุกข์นั้น ได้แก่ การดับตัณหา ส่วนวิธีการดับนั้นจะได้อธิบายในหัวข้อมรรคดังต่อไปนี้

1 ประเภทของปุถุชนในไตรภูมิพระร่วง จำแนกไว้กว้าง ๆ 2 ประเภท คือ คนชั่ว (อันทพาล) กับคนดี (กัลยา ฌ ปุถุชน) เพื่อเน้นในเรื่องกรรมดีกับกรรมชั่ว ส่วนประเภทของพระ-
-อริยบุคคลแยกไว้ละเอียดตามที่ยกมากล่าวแล้วในที่นี้

4. มรรคสัจจะ (The Noble Eightfold Path)

ทางปฏิบัติเพื่อไ้พ้นจากความทุกข์ เรียกว่า มรรค หรืออริยมรรค ซึ่งถือว่าเป็นทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา¹ มีองค์ประกอบ 8 ประการ คือ

4.1 สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ได้แก่ การเห็นอริยสัจ 4 เห็นปฏิจจนสมุพบาท เป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ เพราะถ้ามีความเห็นชอบเกิดขึ้นแล้ว จะทำให้มรรคอื่น ๆ เกิดขึ้นได้

4.2 สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) เป็นดำริที่เกิดขึ้นจากสัมมาทิฐิ เพราะถ้ามีความเห็นถูกต้องแล้ว ก็ย่อมจะคิดที่จะทำอะไรถูกต้องด้วย ได้แก่ ดำริที่จะออกจากกาม, ดำริที่จะไม่เบียดเบียน และดำริในอันที่จะไม่ทำร้ายตอบ

4.3 สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) หมายถึง การพูดถูกต้อง คือ ไม่เจรจาชั่ว วาจาที่ควรพูดมี 4 ประการ คือ พูดความจริง, พูดประสานสามัคคี, พูดสุภาพเรียบร้อย และพูดมีสาระประโยชน์

4.4 สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) หมายถึง การกระทำทางกายที่ถูกต้อง คือ กายสุจริต 3 ได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตีสติในกาม

4.5 สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) หมายถึง การประกอบอาชีพ หรือการแสวงหาปัจจัย 4 โดยไม่เบียดเบียนตน และผู้อื่น

¹ที่ได้อธิบายไว้ว่า ทางสายกลาง เนื่องจากสมัยพุทธกาลมีทางปฏิบัติที่คนนิยมอยู่ 2 สาย คือ

1. กามสุขัลลิกานุโยค หมายถึง กลุ่มที่มุ่งแสวงหาความสุขทางกาม เช่นเดียวกับพวกวัตถุนิยมในปัจจุบัน

2. อคตกิลมณานุโยค หมายถึง ผู้ที่นิยมทรมานตนให้ลำบาก โดยเชื่อว่าเป็นวิธีที่จะทำให้จิตบริสุทธิ์

คำสอนเรื่องมรรคไม่หย่อน และไม่ตึงจนเกินไปเหมือน 2 กลุ่มดังกล่าว จึงได้อธิบายมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง

4.6 สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ได้แก่ ความพยายาม หรือความเพียรในกิจ 4 อย่าง ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้จิตย่ียดื้อ หรือย่นตีในสัมผัส, เพียรกำจัดอกุศลมูล, เพียรใหญ่ศีลธรรมเกิดขึ้นในจิต และเพียรรักษานิมิตที่ได้จากการเจริญกัมมฐานให้คงอยู่

4.7 สัมมาสติ (ตั้งใจชอบ, ระลึกรู้ชอบ) หมายถึง รู้ตัวต่ออารมณ์เฉพาะหน้าว่า ตนกำลังทำอะไร พุคะอะไร คิดอะไรนั่นเอง

4.8 สัมมาสมาธิ (ฝึกจิตชอบ) หมายถึง การทำจิตให้สงบนิ่งอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ซึ่งถ้าจิตสงบแล้วจะมีพลังทำให้เราพบกับความสำเร็จต่าง ๆ

อริยมรรค หรือมรรคมีองค์ 8 นี้ ถ้าจะสรุปให้สั้นก็ตรงกับหลัก ไตรสิกขา นั่นเอง คือ

1. ศีล ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
2. สมาธิ ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
3. ปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ

คำอธิบายเรื่องมรรค 8 ในไตรภูมิพระร่วง ไม่ได้แยกหัวข้อกล่าวอย่างละเอียด กล่าวไว้แต่เพียงว่า หนทางที่จะไปนิพพานนั้น ต้องเริ่มต้นที่การรู้อริยสัจก่อน ดังนี้ "รู้อริยสัจจะ สมุทัยสัจจะ กระทบนิโรธสัจจะเห็นแท้ . . . ทำให้นิพพานเห็นแท้ จึงลุแก่อรหัตตผลควาย กาวนามรรคสัจจะ . . . " ¹

สรุปความตอนนี้ได้ว่า สิ่งที่เรารู้อริยสัจจะ สภาวะสัจจะ อันติมสัจจะ และอริยสัจจะ แต่พุทธศาสนาเน้นอริยสัจจะมากเป็นพิเศษ เพราะเชื่อว่า การรู้อริยสัจจะอันใดแก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค นั้น จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระญาณลิไท, ไตรภูมิพระร่วง. (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515),

3. จะสร้างความรู้ได้อย่างไร

ความรู้หรือปัญญาในพุทธศาสนา ไต่แยกกล่าวเป็น 2 ระดับ คือ ปัญญาในทางโลก และปัญญาในทางธรรม ซึ่งได้อ้างถึงบ้างแล้วในหัวข้อ ที่มา หรือบ่อเกิดของความรู้ ในไตรภูมิ-พระร่วงไม่ค่อยได้เน้นปัญญาในทางโลกมากนัก แต่ก็พอจะสรุปได้ว่า มีความคิดในเรื่องนี้อย่างไร ในที่นี้จะขอแยกกล่าวเป็น 2 ระดับ ดังนี้

1. การสร้างความรู้ทางโลก หมายถึง ความรู้ระดับสมมุติสังจะทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปตามขั้นตอน 3 ประการ คือ

ขั้นที่ 1 อาศัยประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ได้จากการเห็น, การฟัง, การดม, การชิม, การสัมผัส และการสร้างมโนภาพในใจ

ขั้นที่ 2 อาศัยการจำได้หมายรู้ กำหนดรู้สิ่งที่เข้ามาทางประสาทสัมผัส

ขั้นที่ 3 อาศัยการคิด หรือปัญญาในการวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ พิจารณาให้เห็นตามสภาพที่เป็นจริง

2. การสร้างความรู้ทางธรรม หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับปรมัตถสังจะ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยปัจจัย 3 ประการ ได้แก่

1. การฟัง หรือการศึกษา (สุตมยปัญญา)

2. การคิด (จินตมยปัญญา)

3. การภาวนา หรือการปฏิบัติ (ภาวนามยปัญญา)

ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวไว้ดังนี้ "ดูกรสัพบุรุษทั้งหลาย เร่งพิจารณาเห็นซึ่งอนิจจังสังขารสภานี้แลระลึกรู้เอาใจใส่ กระทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เมตตา ภาวนา เอาอาตนาไปสู่-อมตมหานครนิพพานนั้น อันปราศจากทุกข์ ปราศจากโศก . . ." ¹ และอีกตอนหนึ่งว่า "ผู้ใดเรียนพระอภิธรรมค้อยอมฤตยจึงจะรู้เหตุได้ ผู้ใดมิได้เรียน บมิได้ฟัง จะรู้เหตุแก่ใจก็ยากนักหนาแล" ² และบางตอนว่า "อันว่าคนในโลกนี้มีเพียงเลย คนผู้มีปัญญาควรเอาอาการดังนี้ใส่ใจแลรำพึงถึงอนิจจังสังขาร แลเร่งกระทำบุญแลทานจงหนัก ให้พ้นจากสังสารอันมีเพียงเลย" ³

การสร้างความรู้ในขั้นการฟัง (สุตมยปัญญา) และการคิด (จินตมยปัญญา) พุทธปรัชญาไม่ได้เน้นความสำคัญมากเท่ากับการภาวนาปฏิบัติ (ภาวนามยปัญญา) เพราะการเข้าถึงความจริงสูงสุด คือ นิพพาน หรือการดับทุกข์ อันเป็นโลกุตตรธรรมนั้น จะเป็นไปไม่ได้เลยถ้าขาดภาวนามยปัญญา

¹ พระญาณลิไท, ไตรภูมิพระร่วง. (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 323.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 314.

ภาวนา มี 2 ประเภท คือ

1. สมณะภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมจิต เพื่อให้จิตสงบตามวิธีต่าง ๆ
2. วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมจิต เพื่อให้เกิดญาณโดยตรง ซึ่งจะทำให้เห็นอริยสัจ 4 ได้

มีพระพุทธคำรัสว่า "ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญวิปัสสนา มีสมณะเป็นเบื้องหน้า หรือ เจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า หรือ เจริญสมณะ และวิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิด เธอ ย่อมเจริญกระทำมรรคนี้ให้มาก เมื่อเธอเสพเจริญ กระทำให้มากซึ่งมรรคนี้ ย่อมละสังโยชน์ ทั้งหลายได้ อนุสัยย่อมสิ้นสุด"¹

จากหลักฐานนี้ แสดงว่า การเจริญสมณะภาวนา และวิปัสสนาภาวนาเป็นสิ่งที่ช่วยเกื้อกูลกัน ให้พบสังขารธรรมได้สำเร็จ แต่ในไตรภูมิพระร่วงไม่ได้เน้นสมณะภาวนาอันหมายถึง การฝึกจิตโดยตรง ส่วนใหญ่เน้นถึงวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นการสร้างความรู้แบบอชฌัตติกญาณ (Intuition) คือ การหยั่งรู้ด้วยตนเอง

วิปัสสนาญาณจะทำให้บรรลุวิมุตติธรรมในพุทธศาสนา ในที่นี้จะขอแยกกล่าวเรียงตามลำดับขั้นของวิมุตติธรรม ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด โดยแยกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. วิกขัมภนวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยการขมไว้) หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสของผู้ที่ใดฉาน อำนาจของฉานยอมขมนิรวรณไว้ได้ วิกขัมภนวิมุตติ ได้แก่ อัญญธานสมาบัติ อันหมายถึง การเจริญรูปฉาน 4 และอรุฉาน 4 ดังนี้

- 1.1 รูปฉาน 4 หมายถึง ฉานที่ใช้รูปเป็นอารมณ์ ได้แก่

- 1.1.1 ปฐมฉาน จิตของผู้ที่ใดฉานขั้นนี้ยอมประกอบด้วย องค์ 5 คือ

วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

- 1.1.2 ทุตติฉาน ในขั้นนี้ละเอียดประณีตกว่าปฐมฉาน ซึ่งวิตก วิจารณ์

อันเป็นลักษณะของจิตที่เกี่ยวกับความคิดหายไป ยังเหลือเพียง 3 องค์ คือ ปีติ สุข และ เอกัคคตา

¹ อัง. จตุก. 13/170/183.

1.1.3 ตติยฌาน เหลือเพียง สุข และเอกกัณฑา จิตละเอียดยิ่งขึ้น เนื่อง-
จากปิติ ซึ่งเป็นธรรมอันหยาบไต่หายไป

1.1.4 จตุตถฌาน จิตละเอียดยิ่งขึ้น สุขเป็นธรรมอันหยาบ ทำให้จิตหวั่น
ไหวไต่หายไป เหลือเพียง เอกกัณฑา และอุเบกขา

1.2 อรูปฌาน 4 หมายถึง ฌานที่ใช้รูป เป็นอารมณ์ ได้แก่

1.2.1 อากาสนัญญาตน การเพ่งอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

1.2.2 วิญญาณัญญาตน การเพ่งวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

1.2.3 อากิญจัญญาตน การเพ่งความว่างเปล่า ความสูญเป็นอารมณ์

1.2.4 เนวสัญญานาสัญญาตน การเพ่งสภาพที่ไม่ใช่ทั้งสัญญา ไม่ใช่ทั้ง
ไม่มีสัญญา คือ ภาวะอันละเอียดที่ว่า จะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่

2. ตหังควิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยองค์วิปัสสนาญาณ) หมายถึง การหลุดพ้นด้วย
การเพ่งพิจารณาอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งติดต่อกันโดยไม่ทอดทิ้งจะเกิด ญาณ คือ การรู้แจ้งเห็น
จริงในธรรมต่าง ๆ ที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ได้แก่

2.1 อุทัพพชานุปัสสนาญาณ การรู้เห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมแห่งขั้น 5
อย่างแจ่มแจ้ง

2.2 กังคานุปัสสนาญาณ ความรู้เห็นอย่างแจ่มแจ้งในความดับแห่งนามรูป

2.3 ภยตูปัญฐานญาณ ญาณหยั่งรู้เห็นความปรากฏขึ้นแห่งนามรูปเป็นของน่ากลัว

2.4 อาทีนวานุปัสสนาญาณ การเห็นแจ้งในโทษของนามรูป

2.5 นิพพิทาญาณ การเห็นขั้น เป็นสภาพน่าเบื่อหน่าย

2.6 ปุญฺจิตุกายมชตาญาณ ญาณ คือ ความประสงคฺที่จะพ้นไปเสียจากขั้น 5 นั้น

2.7 ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณพิจารณาหาทาง

2.8 สังขารุเบกขาญาณ ญาณ หรือความว่างเฉยในสังขาร

2.9 สัจจานุโลมิกญาณ ญาณอนโลมตามอริยสัจ

ความหลุดพ้น 2 ประเภทที่กล่าวมานี้ จัดเป็นเพียงความหลุดพ้นชั่วคราวเท่านั้น เพราะผู้
หลุดพ้นยังกำจัดกิเลสได้ไม่เด็ดขาด เมื่ออยู่ในฌานก็สามารถข่มกิเลสไว้ได้ขณะหนึ่ง แต่เมื่อออก
จากฌานแล้วกิเลสอาจเกิดขึ้นได้อีก

เมื่อได้บรรลุทั้งวิมุติ ถึงขั้นสังขยานุโลมิญาณที่ 9 แล้ว จะเกิดโคตรภูญาณ ซึ่งจิตจะก้าวข้ามโคตร หรือเหลากอแห่งปุถุชน เข้าสู่พระอริยมรรค ตั้งวิมุติที่จะกล่าวต่อไป

3. สมุจเฉทวิมุติ (ความหลุดพ้นโดยการละได้เด็ดขาด) ได้แก่ พระอริยมรรคอันวิเศษสุดในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อความหลุดพ้นชนิดนี้เกิดขึ้นแล้วกิเลสจะไม่มีวันกลับมาเกิดขึ้นอีกเลย การเกิดมรรคญาณจะเกิดหลังจากโคตรภูญาณ ดังนี้

3.1 พระโสดาปัตติมรรคญาณ

3.2 พระสกิทาคามีมรรคญาณ

3.3 พระอนาคามีมรรคญาณ

3.4 พระอรหัตมรรคญาณ

4. ปฏิบัติสัทธีวิมุติ (ความหลุดพ้นโดยสงบเย็นเป็นอย่างยิ่ง) คือ ความหลุดพ้นอันเป็นผลจากการที่ไม่มีกิเลสเหลืออยู่ เนื่องจากมรรคได้ทำหน้าที่ตัดกิเลสไปแล้ว ได้แก่ พระอริยผลญาณอันประเสริฐสุดในพุทธศาสนา ปฏิบัติสัทธีวิมุติ ได้แก่

4.1 พระโสดาปัตติผลญาณ ผู้สำเร็จญาณนี้ เรียกว่า พระโสดาบัน

4.2 พระสกิทาคามีผลญาณ ผู้สำเร็จญาณนี้ เรียกว่า พระสกิทาคามี

4.3 พระอนาคามีผลญาณ ผู้สำเร็จญาณนี้ เรียกว่า พระอนาคามี

4.4 พระอรหัตตผลญาณ ผู้สำเร็จญาณนี้ เรียกว่า พระอรหันต์

5. นิสสรณวิมุติ (ความหลุดพ้นโดยการสลัดออกไป) ได้แก่ พระนิพพานอันเป็นยอดธรรมในพระพุทธศาสนา แบ่งได้ 2 ประเภท คือ

5.1 สอุปาทิเสสนิพพาน หรือกิเลสนิพพาน หมายถึง พระนิพพานที่ยังมีอุปาทานชั้น 5 เหลืออยู่

5.2 อนุปาทิเสสนิพพาน หรือชั้นนิพพาน หมายถึง พระนิพพานที่ไม่มีอุปาทานชั้น 5 เหลืออยู่ คือ พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ดับขันธอย่างสิ้นเชิง

ความหลุดพ้นตั้งแต่ สมุจเฉทวิมุติ, ปฏิบัติสัทธีวิมุติ จนถึง นิสสรณวิมุติ เป็นความหลุดพ้นอันเป็นผลจากการทำลายกิเลสให้ออกจากจิตใจได้เด็ดขาด กิเลสไม่สามารถกลับมาเกิดขึ้นได้อีก-

เป็นความหลุดพ้นของพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งมีจุดหมายปลายทางที่พระนิพพาน อันเป็นภาวะที่ปราศจาก
กองทุกข์ และกองกิเลสทั้งปวง

ผู้ใดจะถึงแกมทานครุฑนิพพานนั้น บรูณ์บิหาย บรูณ์แปรปรวนไปมา และฝูงสัตว์ทั้งหลาย
อยู่ในไตรภูมินี้แลฯ¹

อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า "สมบัติในพระนิพพานนั้นสุขจะพันประมาณ แลว่าหาอันจะเปรียบ
บมิได้ บรูณ์เป็นอาหารพยาธิสิ่งใด บรูณ์เตา บรูณ์แก บรูณ์ตาย บรูณ์จับหาย บรูณ์พลัดพรากจากกัน
สักอัน สมบัติยังมีมนุษย์โลก แลเทวโลก พรหมโลก"²

ถ้าจะกล่าวโดยสรุป ถึงการสร้างความรู้ หรือปัญญาให้เกิดขึ้นในพระธรรมของพุทธปรัชญา
ในไตรภูมิพระร่วง โดยหลักใหญ่ ๆ จะต้องอาศัยพระอรหันต์มรณมัจจุ 8 หรือกล่าวโดยย่อ ได้แก่
ไตรสิกขา อันเป็นหนทางที่จะเตรียมไปสู่ความหลุดพ้นอันเป็นสัจธรรมสูงสุดในพุทธศาสนา ซึ่ง
การบรรลุสัจธรรมดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการอบรมปฏิบัติ (ภาวนามยปัญญา) ทั้ง
ทางสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา กล่าวคือ สมถภาวนาจะช่วยวางพื้นฐานจิตใจให้เกิดความ
สงบ แต่การเจริญสมถภาวนาเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้บุคคลบรรลุถึงมรรคผลนิพพานได้เลย
สมถภาวนาเป็นเพียงสิ่งซึ่งจะช่วยให้วิปัสสนาเกิดขึ้นได้เท่านั้น วิปัสสนาภาวนา เป็นสิ่งสำคัญที่จะ
นำบุคคลไปสู่ความหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระญาณลิไท, ไตรภูมิพระร่วง (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 326.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 314.